

XIX. YÜZYILDA GÜMÜŞHANE SANCAĞINDA YAŞANAN GAYRİMÜSLİM GÖÇLERİ

*Kemal SAYLAN**

ÖZ

Nüfus hareketleri, toplumların dönüşümünde daima etkin rol oynayan önemli olaylardır. Nüfus hareketlerini iki grupta toplamak mümkündür. Birincisi; serbest irade ile gerçekleşen göçler, ikincisi siyasi otorite baskısıyla gerçekleşen göçlerdir.

Osmanlı idari yapılanmasında Trabzon Vilayeti'ne bağlı bir sancak olan Gümüşhane'de de 19. yüzyıl boyunca göçler yaşanmıştır. Bu dönemde meydana gelen ekonomik, siyasi ve doğal afetler gibi gelişmeler sancak nüfusunda bazı hareketliliklerin yaşanmasını beraberinde getirmiştir.

Bu çalışma, Gümüşhane Sancağı'ndan sancak dahiline, çevre vilayetlere, ülke dahilindeki farklı bölgelere ve yurt dışına 19. yüzyılda yapılan gayrimüslim göçlerini kapsamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Gümüşhane, Göç, Gayrimüslim, Sancak.

NONMUSLIM MIGRATIONS OCCURED IN GUMUSHANE SANJAK IN 19TH CENTURY

ABSTRACT

Population movements are important events that always play effective rule in societies' evolution. It's possible to classify migrations in two groups. The first is the migration which occurs with free will. The second is the migration which occurs by the pressure of the political authority.

During 19th century migrations occurred in Gumushane which was a sanjak of the Trabizond wilayet under Ottoman rule. Some development took place at that time like economics, political and natural disasters, brought together the movements in sanjaks' population.

This study, covers the nonmuslim migrations from Gumushane Sanjak to within sanjak regions, different regions within the country and to abroad.

Keywords: Gumushane, Migration, Nonmuslim, Sanjak.

* *Yrd. Doç. Dr.*, Gümüşhane Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
GÜMÜŞHANE. kemalsaylan52@gmail.com

Giriş

Nüfus hareketleri, toplumların dönüşümünde daima etkin rol oynayan önemli olaylardır. Gerçekten de, dünya tarihine bakıldığında, göçün ve yerleşik hayata geçmenin etkisi, aynı şekilde doğum ve ölüm oranlarının yüksek veya düşük olması ve bu demografik olayların toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal etkileri açık ve yaygın olarak görülebilir.¹

Nüfus hareketlerini iki grupta toplamak mümkündür. Birincisi serbest irade ile gerçekleşen göçlerdir ki fertler daha iyi hayat şartları, iş imkanları, mali olanaklar, emniyet, istikrar gibi bazı sosyal imkanlar elde etmek arzusuyla bu tür göç hareketlerinde bulunabilirler. İkincisi ise siyasi otorite baskısıyla gerçekleşen göçlerdir. Bu tür göçler de devletin çeşitli sosyal, ekonomik, güvenlik ve benzeri konularda aldıkları kararları uygulaması sonucunda gerçekleşir.²

19. yüzyılda Osmanlı ülkesinde yaşanan göçlerle ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Konuyla ilgili ilk akla gelen çalışmalar, Kemal Karpat'ın, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*,³ Nedim İpek'in, *Göçler/İmparatorluktan Ulus Devlete*⁴ ve *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*⁵, Süleyman Erkan'ın, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*⁶, Hayati Bice'nin, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*⁷, Georgios Nakracas'ın, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*⁸ ve Justin McCharty'nin, *Ölüm ve Sürgün*⁹ adlı eserleridir. Ayrıca konuyla alakalı yayınlanmış çok sayıda makale ve bildiri bulunmaktadır. Bu çalışmalar ülke haricine ve ülke dahiline yapılan göçler olmak üzere temelde iki grupta toplanabilir. Ülke dahiline yapılan göçler Balkanlar ve Kafkaslardan yapılan Müslüman göçlerini, ülke haricine yapılan göçler ise başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslim unsurların göçlerini içermektedir.

19. yüzyıl boyunca Osmanlı idari yapılanmasında Trabzon Vilayeti'ne bağlı bir sancak olan Gümüşhane, madenlerin de verdiği önem dolayısıyla tarih boyunca Anadolu'nun önemli bölgelerinden biri olmuştur. Sancağın sahip olduğu bu ekonomik değer, Osmanlı tarihi boyunca birçok Müslim ve gayrimüslim unsurun bir arada yaşamasını beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte bölgedeki gayrimüslimler klasik dönemden itibaren daimi bir göç

¹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003, s. 40.

² Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İstanbul 1979, s. 20-21.

³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2010.

⁴ Nedim İpek, *Göçler/İmparatorluktan Ulus Devlete*, Trabzon 2006.

⁵ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1999.

⁶ Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon 1996.

⁷ Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara 1991.

⁸ Georgios Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, Çev. İbrahim Onsunoglu, İstanbul 2005.

⁹ Justin McCharty, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1998.

hareketinin içinde bulunmuşlardır. 19. yüzyılda meydana gelen gelişmeler bu göç hareketinin artarak devam etmesine neden olmuştur. Gayrimüslimlerin içinde buldukları bu göç hareketi nihayetinde 20. yüzyılın başlarındaki I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanacak olan büyük göçle sonuçlanmıştır. Osmanlı Devleti, yaşanan bu göçleri hiçbir zaman uygun görmemiş ve elinden geldiğince önlemeye çalışmıştır.

Çalışmamızda 19. yüzyıl boyunca Gümüşhane Sancağı'ndan yapılan gayrimüslim göçleri üzerinde duracağız. Osmanlı Devleti'nin vilayet, sancak ve kazalarındaki 19. yüzyılda yaşanan gayrimüslim göçleriyle ilgili yayınlanan çok sayıda kitap ve makale bulunmakla birlikte Gümüşhane Sancağı'nda yaşanan gayrimüslim göçleriyle ilgili henüz yayınlanmış bir çalışma görülmemektedir.

Bu çalışma, Gümüşhane sancağından göçen gayrimüslimler, sancak dahilinde, çevre vilayetlere ve diğer bölgelere göçler ile yurt dışına yapılan göçler olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; sancak dahilinde yaşayan gayrimüslimlerin göç etmelerinin nedenlerine ve sancağın hangi bölgelerinden göç ettiklerine değinilmiş, ikinci bölümde; gayrimüslimlerin sancak dahiline, çevre vilayetlere ve ülke dahilindeki farklı bölgelere yaptıkları göçler anlatılmış, üçüncü bölümde ise yurt dışına yapılan göçler üzerinde durulmuştur.

1-Gümüşhane Sancağı'ndan Göçen Gayrimüslimler

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti ve toplumu için çok hareketli bir yüzyıl olmuştur. Bu yüzyılda yaşanan savaşlar, meydana gelen ekonomik ve sosyal olaylar nüfus hareketlerini beraberinde getirmiştir. Bu dönemde yaşanan göçler üzerinde kültürel, dini ve siyasal etkenlerin de büyük payı vardır. 19. yüzyıl boyunca Rusya ile yapılan savaşlar (1828-29 Osmanlı-Rus Harbi, 1856 Kırım Harbi, 93 Harbi) Kırım ve Kafkaslardan Anadolu'ya büyük miktarlarda göçler yaşanmasına neden olduğu gibi Anadolu'dan da Rusya'ya gayrimüslim göçlerini beraberinde getirmiştir. Bunun yanında ekonomik kaygılar da bu göçlerin önemli sebepleri arasında yer almıştır. Gümüşhane Sancağı'nda bu dönemde yaşanan göçleri temelde dört nedene bağlamak mümkündür. Birincisi; madenlerin ekonomik değerini kaybetmesi, ikincisi; tarım alanlarının yetersizliği, üçüncüsü doğal afetler, dördüncüsü de Osmanlı-Rus Savaşları ve Rusya'nın iskan politikasıdır.

Gümüşhane Sancağı'ndan 19. yüzyıl boyunca yapılan göçlerin en önemli sebebini bölgedeki madenlerin ekonomik değerini kaybederek kapanmaya başlaması oluşturmaktadır. Bir asır öncesine kadar Osmanlı Devleti'nin önemli maden ocakları arasında yer alan Gümüşhane madenleri 19. yüzyılın ortalarından itibaren önemli sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Yakacak sorunu, üretim maliyetlerinin artması, yaşanan olumsuzluklar, madenlerin kötü yönetilmesi, yolsuzluklar ve hırsızlıklar gibi nedenlerle bölge madenciliği gerilemeye başlamış ve bölgedeki maden ocakları zamanla kapatılarak terk

edilmiştir. Madenlerin işletildiği dönemlerde Gümüşhane'nin nüfusu fazla, halkı zengin ve medeniyet seviyeleri yüksekti. Ancak madenler kapatıldıktan sonra durum değişti ve halk giderek yoksullaşmaya başlamıştır.¹⁰ İşsiz kalan madencilerin bir bölümü iş bulabilmek için Anadolu'nun değişik yerlerinde yeni açılan maden ocaklarına göç ederken bir bölümü de yurt dışındaki maden ocaklarında iş bularak buralara göç etmeye başlamışlardır.¹¹ Göç eden madenciler başta Trabzon, Samsun, Giresun, Ordu, Tirebolu olmak üzere Karahisar-ı Şarki, Erzurum, Bayburt, Harput, Diyarbakır, Keban, Ergani, Espiye, Akdağ madeni, Gümüşhacıköy, Keskin, Bulgar madeni, Bereketli, Bilecik ve Balıkesir'deki maden ocaklarında çalışmak üzere bu bölgelere gitmişlerdir.¹²

Gümüşhane topraklarının tarıma müsait olmaması da bölge insanının göç etme sebeplerinden birini oluşturmuştur. Ziraatla geçimlerini sağlamaya çalışan ancak bunda çok zorlanan bölgedeki bazı aileler ziraata daha uygun olan başta Şiran olmak üzere Kelkit ve Bayburt gibi çevre bölgelere göç etmişlerdir.

Sancak dâhilinden çevre bölgelere göçlerin sebeplerinden biri de Osmanlı-Rus Savaşları ile Rusların iskan politikasıdır. 1828-29 ile 1878-79 tarihlerinde Rus ordularının Osmanlı ordusunu yenerek Gümüşhane'nin de içinde bulunduğu doğu bölgelerini işgal etmesi, çok sayıda insanın daha güvenli olduğunu düşündükleri Sivas Vilayeti topraklarına göç etmelerine neden olmuştur.¹³ Özellikle 1829'da Rusya bölgeden çekilirken çok sayıda Ermeni'yi Rusya'ya göç etmeye teşvik etmiştir.¹⁴ Ayrıca bu savaş sonunda Gümüşhane'nin Krom bölgesinden binlerce Rum Rusya'ya göç etmiştir.¹⁵ Osmanlı Hükümeti bu göçleri engellemek için elinden gelen her şeyi yapmış ancak buna rağmen göçler yine devam etmiştir.¹⁶

Gümüşhane Sancağı'ndan 19. yüzyıl boyunca değişik tarihlerde farklı nedenlerle göç olayları yaşanmıştır. Yapılan bu göçlerle ilgili net bir sayı vermek mümkün değildir. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerden hareketle bazı sayılara ve bilgilere ulaşmak mümkündür. Örneğin, 1826 senesinde Karadenizli bir Rum işletmeci madenlerde çalıştırmak amacıyla Gümüşhane'den 185 Rum ailenin göçmesine vesile olmuştur.¹⁷ 1837'de

¹⁰ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive Et Raisonnée de Chaque Province De L'Asie Mineure*, Vol. I, Paris 1893, s. 121.

¹¹ Şemsettin Sami, *Kamûs-ül Alâm*, Tıpkıbasım, C: V, Ankara 1996, s. 3877, Nakracas, *age*, s. 217.

¹² Özhan Öztürk, *Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi Pontus*, Ankara 2011, s. 698.

¹³ *BOA*, DH. ŞFR, No: 96/99.

¹⁴ Kemal Beydilli, "1828-29 Osmanlı Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *Belgeler*, C: XIII, S: 17, Ankara 1988, s. 391-392; ayrıca bkz. Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, İstanbul 2014, s. 128.

¹⁵ Anthony Bryer, "The Crypto-Christians of the Pontos and Consul William Gifford Palgrave of Trebizond", *Peoples and Settlement in Anatolia and the Caucasus: 800-1900*, Variorum Reprints, London 1988, s. 26-27.

¹⁶ Cuinet, *a.g.e.*, s. 121.

¹⁷ Nakracas, *a.g.e.*, s. 163.

Torul Kazası'nın Turna Köyü'nde 106 hanede yaşayan 432 kişi köylerinin taşlık olması ve ziraata müsait olmaması nedeniyle göç etmişlerdir.¹⁸ 1840'lar da Gümüşhane'nin Kale Köyü civarında yaşayan Rum ailelerden bazıları göçmüşlerdir.¹⁹ 1861 senesinde Gümüşhane Sancağı'na bağlı Kovans Nahiyesi'nin Rumluk adlı bölgesindeki köyler halkından yaklaşık 270 Rum hane tarım yapmak amacıyla köylerini ve evlerini terk etmişlerdir.²⁰ 1869 senesi baharında Torul'un Livare Mahallesi'ndeki 14 evin meydana gelen seller sonucu yıkılması üzerine burada yaşayan halk başka yerlere göç etmişti.²¹

Bununla birlikte 19. yüzyılda Gümüşhane Sancağı'ndan yapılan göçlerle ilgili en net bilgi Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan NFS.d 01123 kodlu, 15 Temmuz 1861 (7 Muharrem 1278) tarihli defterde bulunmaktadır. Bu defterin hülasasında, “İşbu defterde muharrer olduğu veçhile Trabzon eyaletine mühlak Gümüşhane Sancağı dâhilinde kâin Kelkit ve Torul ve Yağmurdere ve Kovans ve Kürtün ... kâimakanı kasaba ve nevâhisi karyelerinde meskân ahâli-i gayrimüslimeden mâlum-ül esâmi-i kesân tevârihi-i muhtelifi ile mahal-i mâlûmeye nakl-i hâne etmiş olduklarından mâlûmat-ı acizânemiz olduğunu mübeyyin işbu mahalle virilüb tahrir kıldı.” yazılıdır. Bu defter 1839 (1255) başından 1861 (1278) başına kadarki zaman dilimi içinde Gümüşhane Sancağı'ndan sancak dahiline, çevre vilayetlere, ülke dahilindeki farklı bölgelere ve yurt dışına göç eden gayrimüslimlerin kayıtlarını ihtiva etmektedir.²² NFS.d 01123 kodlu gayrimüslim defterine göre Gümüşhane Sancağı'ndan göç eden gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının sancak dahilinden göç ettikleri kasaba, köy, mahalle isimleriyle sayıları aşağıdaki gibidir.

Sancak Dahilinden Göç Eden Gayrimüslimler

Kaza/Nahive	Kasaba/Köy	Mahalle	Sayı
GÜMÜŞHANE	Nefs-i Gümüşhane	Hızırilvas	143
		Mervemana	65
		Avana	9
		İstavros	22
		Avatodor	39
		Ermenivan	106
	Gökcekilise	---	3
Toplam			387
KOVANS	Zimon	---	14
	Tandırılık	---	34
	Sobran	---	9
	Niy	---	6
	Gedesi	---	4
	Pencirge	---	3
Toplam			70
YAĞMURDERE	Yitirmez	---	36

¹⁸ BOA, A. MKT. UM, No: 6/94.

¹⁹ Nakracas, a.g.e., s. 205.

²⁰ BOA, A. MKT. NZD, No: 361/89.

²¹ BOA, İ. DH, No: 601/41878.

²² BOA, NFS.d, 01123.

	Lorikas	---	62
	Leri	---	102
	Kermud-ı süfla	---	17
	Meri	---	92
	Kermud-ı Ulva	---	165
Tonlam			474
KELKİT	Nefs-i Ciftlik	---	10
	Viranşehir	---	21
	Kelahbur	---	33
	Sin	---	65
Tonlam			129
TORUL	Citkebir	Merkez	52
	Citkebir	Bavadıra	18
	Citkebir	Manastır	4
	Morinas	---	42
	Edise	---	92
	Beskilise-i Kebir	---	53
	Erekli (?)	---	33
	Torana	Merkez	38
	Torana	Elma	87
	Torana	Loncivanos	106
	Torana	Efrimi	137
	Torana	Cemaize	90
	Torana	Ketek	52
	Torana	Kelli	103
	Torana	Kalas	68
	Mavrangel	---	14
	İstavri	---	41
	İmera	---	53
	Niveni	Avana	26
	Niveni	Artabel	10
	Niveni	Simere	36
	Niveni	Banika	47
	Niveni	Manatı	46
	Niveni	Ramazanlık	7
	Niveni	Espandam	3
	Havvana	Merkez	12
	Havvana	Varanlı	13
	Havvana	Dere	6
	Hasköv	---	2
	Körkese	---	28
	Balahor-ı Sağır	---	9
	Cimrikas	Merkez	5
	Cimrikas	Korkodas	3
	Sernuske	---	14
	Konuz	Gevenli (Govanlı)	15
	Macara	---	13
	Kesha	---	11
	Hasera	---	10
	Hudura	---	10
	Hakkese	---	8
Mandı	---	3	
Avliyana	---	66	
İstilos	---	5	
İmohal	Merkez	11	

	İmohal	Ekmecili	9
	Edire	Merkez	21
	Edire	Manastır	18
	Colosana	---	47
	Krom	Samanlı	15
	Krom	Karnas	24
	Krom	Yarankandos	5
	Krom	Çakmak	21
	Krom	Elinbos	1
	Krom	Huzura ve	3
	Krom	Kolova	26
	Krom	Metan (?)	4
	Krom	Zinrek (?)	5
	Bartı	---	6
	Varanlı	Merkez	18
	Varanlı	Musalla	3
	Yağlıdere	---	1
	Bayana	---	23
	Emrük	Merkez	13
	Emrük	Bavcılı	4
	Emrük	Çavık (?)	1
	Emrük	Bıgıraz (?)	1
	Emrük	Hızırilvas	14
	Eteözü	---	6
	Demirciközü	---	2
	Baladan	---	4
	Herek	---	6
	Hozeverek (?)	---	2
	Cemre	Merkez	12
	Cemre	Basmozina	6
	Cemre	İlzuka	9
	Cemre	Menami (?)	5
	Santa	Bestufili (?)	43
	Santa	Zurnacı	12
	Santa	Eshanlı	14
	Santa	Sedrenli	1
	Santa	Benanlı	3
Tonlam			1.910
KÜRTÜN	Semüklü ve	---	35
	Bevtarlası	---	62
	Karıkavası	---	16
	Sözütelı	---	109
Tonlam			222
Genel Tonlam			3.192

Tabloya bakıldığında Gümüşhane Kazası'nda 387, Kovans Kazası'nda 70, Yağmurdere Kazası'nda 474, Kelkit Kazası'nda 129, Torul Kazası'nda 1.910 ve Kürtün Kazası'nda 222 olmak üzere toplam 3.192 kişinin değişik bölgeleri göç ettikleri görülmektedir.

2-Sancak Dahiline, Çevre Vilayetlere ve Diğer Bölgelere Göçler

19. yüzyıl boyunca Gümüşhane Sancağı'ndan ülke dahiline yapılan göçler, sancak dahiline, çevre vilayetlere ve diğer bölgelere olmak üzere üç

yönde gerçekleşmiştir. Sancak dahilinde yapılan göçlerin temel sebebini ekilecek tarım arazisi konusunda yaşanan sıkıntılar oluşturmaktadır. Gümüşhane topraklarının özellikle kuzey bölümlerinin tarıma müsait olmaması bölge insanının tarıma daha müsait olan sancağın güney bölgelerine göç etmelerine neden olmuştur. Ziraatla geçimlerini sağlamaya çalışan ancak bunda çok zorlanan bölgedeki bazı aileler ziraata daha uygun çevre bölgelere göç etmişlerdir. Örneğin, 1861 senesinde Gümüşhane Sancağı'na bağlı Kovans Nahiyesi'nin Rumluk adlı bölgesindeki köyler halkından yaklaşık 270 Rum hane tarım yapmak amacıyla köylerini ve evlerini terk ederek 6-7 saat uzakta bulunan Kelkit Kazası köylerinden Kelahpur, Viranşehir, Hozbirik, Kışasar(?), Terbüsek ve Bayburt Kasabası'nın Hartıcı, Karyaşmak, Pöske köylerine göç ettiler.²³

1837'de ise Torul Kazası'nın Turna Köyü'nde 106 hanede yaşayan 432 kişi köylerinin taşlık olması ve ziraata müsait olmaması nedeniyle Şiran Kazası'na göçtüler.²⁴ Bu tür göçlerin daha sonraki tarihlerde aralıklarla devam ettiği görülmektedir. 1839-1861 tarihleri arasında Şiran Kazası'nın değişik köy ve mezralarına yapılan göçler şöyledir:²⁵

Gayrimüslimlerin Sancak Dahilinde Göç Ettikleri Yerler

Kaza	Köy/Mezra	Sayı	Köy/Mezra	Sayı
Şiran	Uluşiran	90	Karaköy	4
	Babuş	7	Koçi	5
	Balan	36	Sefkör	16
	Çağıl	22	Sellidere	148
	Çendir	3	Semük	7
	Elmaçukuru	1	Tersun	13
	Gersut	2	Zarabut	14
	Günbatur	132	Yenice (Mezra)	3
	Kalur	4	Barutcu (Mezra)	19
	Toplam			526

Tabloya göre Şiran Kazası'nın değişik köy ve mezralarına 526 kişi göç etmiştir. Şiran'ın köyleri arasında en fazla göç edilen köyler ise Sellidere, Günbatur ve Uluşiran köyleridir.

Gayrimüslimlerin bazıları çevre vilayetlere göç etmişlerdir. Çevre vilayetlere yapılan göçün temelde iki nedeni vardır. Birincisi; madenlerin ekonomik değerini yitirmesi, ikincisi ise doğal afetlerdir. Madenlerin kapanması

²³ Hükümet, köylerini terk ederek Kelkit Kazası köylerine göç edenlerin ödemeleri gereken 9.000 kuruş vergileri affedildiğini bildirerek göçmenleri biraz olsun rahatlatmaya çalıştı. *BOA*, A. MKT. NZD, No: 361/89.

²⁴ *BOA*, A. MKT. UM, No: 6/94.

²⁵ *BOA*, NFS.d, 01123.

üzerine işsiz kalan madenciler başta Trabzon, Samsun, Giresun, Ordu, Tirebolu, Espiye, Gümüşhacıköy, Bulgarmadeni olmak üzere Karahisar-1 Şarki, Erzurum, Bayburt gibi çevre vilayetlere göç etmişlerdir.²⁶ Örneğin 1840'larda Gümüşhane'nin Kale Köyü civarında yaşayan Rum ailelerden bazıları Samsun Sancağı'na göç etmişlerdi.²⁷ 1866 tarihinde Gümüşhane'deki madenler kapanınca buralarda çalışan bazı madenciler Tokat Kalhanesi'ne çalışmak için gitmişlerdi.²⁸ Madenlerin kapanmasından sonra bölgeden göç eden Rumların bir bölümü de Trabzon'a yerleşmişlerdir. Trabzon'a yerleşen Rumları daha sonra 1865 senesinde *Argyropolisliler Topluluğu* adında bir dernek kurmuşlardır. Bu dernek Gümüşhane'deki hemşerilerinin eğitim ve ekonomik sorunlarını gidermek için 1905 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Altın ve gümüşten yapılan dini eşya satışının yanı sıra arazi yatırımları ve üyelerinden topladığı paralarla gelir elde eden dernek 1871 senesinde 5 hocanın atanması, 1873'de bir kız mektebinin inşası, 1876 senesinde yoksul öğrencilere kitap yardımı, kütüphane oluşturma, Atina'ya öğrenci gönderme gibi faaliyetlerde bulunmuştur.²⁹

Doğal afetler de çevre vilayetlere yapılan göçleri tetikleyen etkenler arasında yer almıştır. Üst üste yaşanan kıtlık ve seller nedeniyle bölgedeki çok sayıda insan çevre vilayetlere göç etmişlerdir. Örneğin, sadece 1893 senesi Ekim ayında Gümüşhane, Kelkit ve Şiran kazalarında yaşanan kıtlık nedeniyle çok sayıda kişi Trabzon Vilayeti'nin sahil kazalarına göç etmiştir.³⁰

19. yüzyıl boyunca çevre vilayetlere göç eden gayrimüslimlerin sayıları ve nerelere göç ettikleriyle ilgili toplu bir kayıt söz konusu değildir. Ancak yine NFS.d. 1123 nolu defterde kayıtlı olan 22 yıllık bir dönem hakkında kesin bilgiler elde edebilmekteyiz. Bu deftere göre 1839-1861 tarihleri arasında çevre vilayetlere göç eden gayrimüslimlerin göç ettikleri yerler ve sayıları şöyledir:

Gayrimüslimlerin Çevre Vilayetlerde Göç Ettikleri Yerler

Vilayet	Sancak	Sayı
Sivas	Zara	28
Sivas	Amasya	152
Sivas	Tokat	147
Sivas	Karahisar-1 Şarki	180
Sivas	Merzifon	65
Toplam		572
Erzurum	Merkez (Erzurum)	98
Erzurum	Merkez (Bayburt)	253

²⁶ Öztürk, *a.g.e.*, s. 698.

²⁷ Nakracas, *a.g.e.*, s. 205.

²⁸ BOA, A. MKT. MHM, No: 385/83.

²⁹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 698.

³⁰ DCRT, No: 1346, s. 5.

Erzurum	Merkez (Gercanis)	34
Erzurum	Merkez (Kiğı)	46
Erzurum	Merkez (Pasin)	2
Erzurum	Merkez (Tercan)	42
Erzurum	Erzincan	28
Toplam		503
Trabzon	Merkez (Giresun)	51
Trabzon	Merkez (Ordu)	48
Trabzon	Merkez (Tirebolu)	49
Trabzon	Merkez (Trabzon)	194
Trabzon	Merkez (Vakf-ı Sagır)	26
Trabzon	Merkez (Yomra)	8
Trabzon	Merkez (Maçka)	12
Trabzon	Merkez (Akçaabat)	9
Trabzon	Canık	45
Toplam		442
Genel Toplam		1.517

Tabloda da görüldüğü gibi 1839-1860 tarihleri arasında Trabzon, Sivas ve Erzurum vilayetlerine çok sayıda göç yaşanmıştır. Sivas Vilayeti'ne 572, Erzurum Vilayeti'ne 503, Trabzon Vilayeti'ne 442 kişi olmak üzere çevre vilayetlere toplam 1.517 kişi göç etmiştir.

Diğer taraftan devletin gayrimüslimlerin göç isteklerine her zaman müsaade etmediği görülmektedir. Örneğin, 1837 senesinde Torul Kazası'nın Turna Köyü'nde 106 hane halkı köylerinin taşlık olması ve ziraata müsait olmaması nedeniyle Şiran Kazası'na göçmüşler daha sonra aynı köyden 100 hane halkı daha Erzurum Vilayeti'ne bağlı Kiğı Kazası'yla Erzurum Ovası köylerine göç etmek istemişlerdi. Ancak köylülerin bu istekleri reddedilmiştir. Köy halkının göç etme taleplerinin reddedilmesinin sebebi olarak maden işlerinin aksaması, vergi gelirlerinin azalması ve bu durumun diğer köy halklarına örnek oluşturacağı düşüncesidir. Bu nedenlerle köy halkının göç talepleri kabul edilmediği gibi daha önce Şiran Kazası'na göçenlerin asıl vatanlarına geri dönmeleri istenmiştir.³¹

Gayrimüslimlerin bazıları da ülke dahilindeki farklı bölgelere göç etmişlerdir. Bu göçlerin temel sebebi bölgedeki madenlerin ekonomik değerini kaybetmesidir. Madenlerin kapanması üzerine maden işinde çalışanların bazıları başka vilayetlerde bulunan maden bölgelerine göç ettiler. Göç eden madencilerin tercih ettikleri yerler ise başta Ankara ve Konya vilayetleriydi. Bununla birlikte Mamuratül-Aziz, İstanbul, Hüdavendigar, Adana, Kastamonu, Aydın ve Diyarbakır vilayetleri de madencilerin tercih ettikleri yerler arasın-

³¹ Köylerini terk ederek Şiran Kazası'na göçenler ödemeleri gereken 2 senelik 4.260 kuruş vergiyi ödemişlerdi. *BOA*, A. MKT. UM, No: 6/94.

daydı. Örneğin, 1826 senesinde Karadenizli bir Rum işletmeci, Niğde'nin Hamit Kazası civarında bulunan maden ocaklarını işletme hakkını elde edince bu madenlerde çalışmak amacıyla Gümüşhane'den 185 Rum aile Hamit Kazası'na göçerek Yukarı Ovacık, Kavuklu, Karacaviran ve Eminik köylerine yerleşmişlerdi.³² 1839-1861 yılları arasında Ankara Vilayeti'ne 164, Konya Vilayeti'ne 143, Mamuratül-Aziz Vilayeti'ne 57, İstanbul Vilayeti'ne 24, Hüdavendigâr Vilayeti'ne 12, Kastamonu Vilayeti'ne 8, Adana Vilayeti'ne 8, Aydın Vilayeti'ne 7 ve Diyarbakır Vilayeti'ne 5 olmak üzere toplam 428 kişi göç etti.³³ 1863 senesinde madenlerde çalışmak üzere bazı aileler Ankara Vilayeti'nin Akdağmadeni Kazası'na yerleştiler.³⁴

3-Yurt Dışına Yapılan Göçler

Bölgeden yurt dışına yapılan göçlerin üç farklı sebebi bulunmaktadır. Bunlardan biri sancak genelinde yaşanan kıtlık ve sel gibi doğal afetlerdir. Diğer bölgedeki madenlerin kapanması nedeniyle burada çalışan maden işçilerinin geçimlerini sağlamak için yeni yerler aramalarıdır. Üçüncüsü ise Rusya'nın boşalan yerlere Hıristiyan nüfus yerleştirme ve Kafkaslarda Osmanlı Devleti'ne karşı bir tampon bölge oluşturma politikasıdır.

Bu sebepler arasında en az dikkati çeken doğal afetler nedeniyle yapılan göçlerdir. Nitekim bununla ilgili çok fazla belgeye de rastlanmamaktadır. Bununla birlikte 1893 ve 1894 senelerinde üst üste yaşanan kıtlık nedeniyle Gümüşhane'den çok sayıda aile köylerini terk ederek geçimlerini sağlamak için yurt dışına göç ettiği kayıtlarda geçmektedir.³⁵

Ekonomik sıkıntılar nedeniyle ülke genelinde yaşanan göçler bölgedeki madenlerin ekonomik değerini yitirmesi ve kapanmasıyla Gümüşhane Sancağı'nda da yaşanmıştır. Başlangıçta bölgenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı nedeniyle iş bulmak ve para kazanmak amacıyla daha çok bireysel olarak yapılan mevsimlik göçlerdi. Hıristiyanların dışarıya göçü üzerine bildirimde bulunan Avrupalı konsoloslar da bu tespiti doğrulayarak bölgedeki göçlerin nedenlerinin daha çok ekonomik olduğunu ifade etmektedirler.³⁶ Bölgede geçim sıkıntısı çeken halk, geçimlerini temin edebilmek amacıyla mevsimlik veya daimi olarak yurt dışına göç ediyordu. Madenci ve kömürkes ismiyle şunun bunun arazisini yurt edinen ve çiftçilik yapmak için tarla ve arazisi olmayan bu gibi kişiler Rusya'ya gelip gitmeyi geçim kapısı edinmişlerdi.³⁷ Dönemin Osmanlı hükümetleri de çalışmak amacıyla mevsimlik olarak yurt dışına çıkmak isteyen bu tür kişilere izin veriyordu. Bu amaçla bölgeden 1839-1861 tarihleri arasında Gürcistan'ın Tiflis Şehri'ne 183, Rusya'nın

³² Nakracas, *a.g.e.*, s. 163.

³³ BOA, NFS.d, 01123.

³⁴ BOA, MV, No: 179/20.

³⁵ BOA, Y. PRK, No: 9/21.

³⁶ McCarthy, *a.g.e.*, s. 134.

³⁷ İpek, *Ulus Devlet*, s. 284.

Ahıska ve Kırım bölgesine 8, İran'ın Derbend Şehri'ne 2 olmak üzere toplam 193 kişi gitmiştir.³⁸

Daha sonraki dönemlerde de gayrimüslimler arasında bu tür göç isteklerinde bulunanlar olmuştur. Örneğin, 1874 tarihinde Gümüşhane'nin Akçakale Köyü ahalisinden Hacı Dimitri Yani'nin ailesi ile beraber Rusya'ya göç etmek istemesi üzerine Hariciye Nezareti tarafından yapılan tahkikatlar sonucu Dimitri'nin ailesi ile beraber Rusya'ya hicret etmesine izin verilmiştir.³⁹ Ancak Hacı Dimitri Yani ve ailesi, Rusya'da bir süre çalıştıktan sonra tekrar Gümüşhane'ye döndü. Daha sonra Dimitri Yani'nin 19 Aralık 1889 tarihinde Gümüşhane Mutasarrıflığı'na tekrar başvurarak Rusya'ya göç etmek istediğini görüyoruz.⁴⁰ 8 Mayıs 1892 tarihinde ise Yağmurdere Nahiyesi'nin Leri Köyü ahalisinden Çakıroğlu Yor veledi Kiryako ve arkadaşları Gümüşhane Mutasarrıflığı'na başvurdu. Ailelerini de yanlarına alarak Rusya'ya göç etmek istediklerini bildirdiler. Kiryako ve arkadaşları yazdıkları yazıda köylerinde meydana gelen sellerden dolayı mağdur olduklarını, bu nedenle birkaç seneden beri Rusya'ya gittiklerini ve orada ticaret yaparak geçimlerini sağladıklarını ifade ediyorlardı. Hanelerinde bulunamadıkları zamanlarda ise gayrimenkullerini ve hayvanlarını sattıklarından dolayı buralarda geçimlerini sağlayacak paraları olmadığını söyleyerek aileleriyle birlikte 32 kişinin de Rusya'ya gitmelerine izin verilmesini istiyorlardı.⁴¹

Bölge halkının daha çok Rusya taraflarını tercih etmelerinin sebebi burada taşçılık ve rençberlik sanatlarını yapmaya devam edebilmeleri ve yakın olduğu için geri dönebilme imkânlarının olmasıydı. Nitekim bu durumla ilgili Fransızların Trabzon Konsolosu Stevens, Kasım 1857 tarihli raporunda Santa bölgesinden çoğunluğu taş ve duvar ustası ile inşaatçı olan yaklaşık 600 Rum ailenin Trabzon Rus Konsolosluğu'na müracaat ettiğinden bahsetmektedir.⁴² Ancak Rusya'ya çalışmak için giden işçiler bir süre çalıştıktan sonra belirli bir miktar para biriktirince geri dönmekteydiler.⁴³ Dönmeyen işçiler ise kazandıkları paranın bir kısmını memleketlerindeki ailelerine gönderiyorlardı. Örneğin, 1900 tarihinde Rusya'da ticaretle uğraşan Rumlardan bazıları Hariciye Nezareti'ne yazı yazarak Trabzon'daki ailelerine gönderdikleri paranın banker Kosta ve Polo kardeşlere verilmesi istiyorlardı.⁴⁴

Rusya'nın boşalan yerlere Hıristiyan nüfus yerleştirme ve Kafkaslarda Osmanlı Devleti'ne karşı bir tampon bölge oluşturma politikası da bölgeden yurt dışına yapılan göçlerde etkili olmuştur. Rusya'nın Doğu Anadolu'da Osmanlı Devleti ile yaptığı savaşlar sırasında Müslüman köylülerin Kafkas-

³⁸ BOA, NFS.d, 01123.

³⁹ BOA, HR. TO, No: 92/109.

⁴⁰ BOA, DH. MKT, No: 1683/72.

⁴¹ BOA, BEO, No: 3/171.

⁴² Yılmaz, *a.g.e.*, s. 131.

⁴³ İpek, *Ulus Devlet*, s. 284.

⁴⁴ BOA, HR. SYS, No: 2418/49.

ya'daki topraklarını terk etmeleri üzerine Rusya, Müslüman göçmenlerin boşalttığı yerleri bayındır bir halde tutabilmek ve bölgenin gelişmesini temin edebilmek için gayrimüslim çiftçilerin bu bölgelere göç etmesini teşvik etti.⁴⁵ Rusya'nın izlediği bu politika sonucu ise Anadolu'dan bazı Rum ve Ermeni aileler Kafkaslara göç etmeye başladı.⁴⁶ Bu politika doğrultusunda Anadolu'dan Kafkaslara ilk göçler 1829'da Rusya çekilirken yaşandı. Daha sonraki tarihlerde bu sayı her geçen gün arttı. Rusya'ya göç eden bu insanlardan pek çoğu da memleketlerindeki mülklerini satarak Rusya'ya yerleştiler.⁴⁷ 1858'de Rusya'ya göç etmeleri için 200 kişiye pasaport verildi. 1863'te Rusların göçmen talebinde bulunması üzerine bölgeden çok sayıda Rum Rusya'ya göç etti. 1864'te 50-200 ailelik bir göçmen grubu Rusya'ya hareket etti. Ayrıca 1861'de 200 aile, Kırım'a göç etmek için talepte bulundu. 1864'te 30 Rum aile, Osmanlı makamlarına Rusya'ya göçmek istediklerini bildirdi.⁴⁸

Rusya, kendi topraklarına yapılan göçleri teşvik etmek için genellikle söylenti yoluyla Güney Kafkasya'ya gelecek göçmenlere çeşitli çıkarlar ve imkânlar sağlanacağını vaat etmekteydi. Rus konsoloslar ve din adamları da bu göçleri teşvik etmek için yoğun bir şekilde faaliyet gösteriyorlardı. Rusya'ya göç eden bu insanlar seyahatleri sırasında yerel din adamları, Rus, Yunan ve İran konsolosları tarafından basılan ve seyahat evrakı olarak yasallaştırılan belgelerden yararlanıyorlardı.⁴⁹ Rus din adamları ve konsoloslarının bölgedeki bu çalışmaları sonucu çok sayıda aile Rusya'ya göç etti.⁵⁰ Bu durum zaman zaman Avrupa gazetelerine yansdı. Nitekim Nisan 1882 tarihli Avrupa gazeteleri Rus Konsolosu'nun çalışmaları sonucu Gümüşhane Sancağı ahalisinden Rusya'ya hicret eden halktan bahsediyordu.⁵¹

Gümüşhane bölgesinde faaliyet gösteren din adamları ve konsoloslar, halkı göç etmeye ikna ettikten sonra göç edecek aileleri Samsun ve Trabzon limanlarına getirerek buradan anlaştıkları tekneler vasıtasıyla Rusya'ya göndermekteydiler. Örneğin, Rus din adamı ve konsoloslarının anlaştıkları tekne sahiplerinden Rizeli Topal İlyas ve Kös Mahmud adlı reisler Rize tarafına gitmek söylentisiyle Samsun'a 6 saat mesafede bulunan Karaboğaz adlı mevkinden sandallarına 400 kişi alarak insanları Rusya'ya nakil etmek üzere Trabzon'dan hareket etmişlerdi. Bu durumun haber alınması üzerine belirtilen mevkiilerin süratle kontrol altına alınarak kaptanların tutuklanması için emir verildi. Ayrıca gerekli araştırmanın yapılması için Trabzon Vilayet Muavini Dimitraki Efendi de Samsun'a gönderildi. Rizeli Ömer Kaptan'ın

⁴⁵ McCarthy, *a.g.e.*, s. 136.

⁴⁶ İpek, *Ulus Devlet*, s. 284.

⁴⁷ BOA, HR. TO, No: 255/46.

⁴⁸ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 133-134.

⁴⁹ İlhan Ekinci, "19. Yüzyılda Ordu Kazasında Ermeni Nüfusu ve Göçler", *Yeni Türkiye*, S: 60, Eylül-Aralık 2014, s. 12.

⁵⁰ İpek, *Ulus Devlet*, s. 284.

⁵¹ BOA, Y. PRK. DH, No: 1/44.

rakibi Osman Remzi Efendi'yi şikâyet etmesi üzerine Osman Remzi Efendi Rusya'ya 500 Hıristiyan'ı kaçırdıktan yakalanarak tutuklandı. Yapılan tahkikat sonucu Osman Remzi Efendi'nin bu insanları Rusya'ya kaçırmaması karşılığında 250 liralık sözleşme imzaladığı anlaşıldı.⁵² Nitekim yerel din adamları ile Rus ve Yunan konsoloslarının Trabzon ve Gümüşhane sancaklarında uzun zamandan beri Hıristiyan ahalinin hakları konusunda yaptıkları çalışmalar ve halk arasında fesat tohumları ekmeleri sonucu 1,5 sene içinde Samsun ve Bafra limanlarından 180 hane Rusya'ya hicret etti.⁵³

Bununla birlikte yerel din adamları ve konsolosların ikna edilerek yasal yollardan izin alıp yurt dışına çıkmak isteyenler de bulunmaktaydı. Örneğin, 1902 senesinde Gümüşhane Sancağı'ndan yabancı memleketlere gitmek üzere 24'ü kadın, 660'ı erkek 684 Hıristiyan ve 585 Müslüman olmak üzere toplam 1.269 kişi pasaport almak için müracaat etmişti.⁵⁴

Bölgedeki gayrimüslimler arasında askerlikten kurtulmak, vergi ödememek, sonuçlandıkları davalardan ceza almamak ve mahkeme aşamasında yabancı müdahalesiyle işi sürüncemede bırakarak şahsi menfaat sağlamak amacıyla yurt dışına gidenler de bulunmaktaydı. Yurt dışına gidip yabancı devlet tebaasına geçerlerse her şeyden önce vergi ödemeyecek ve askerlikten kurtulacaklardı.⁵⁵ Bu düşüncede olanlar yabancı devlet tebaasına geçmek için yoğun gayret harcamaktaydılar. Bu şekilde yabancı devlet vatandaşlığına geçenlerin çoğu Rusya ve Yunanistan vatandaşlığını tercih ediyordu. Örneğin, 1868 senesi içinde Trabzon, Tirebolu, Gümüşhane, Akçaabat, Ordu, Giresun ve Ünye kazalarında 1.000 kişiden daha fazla kişi yabancı devlet vatandaşlığına geçmiş ve bunlardan % 90 ile % 95'i Rusya ve Yunanistan vatandaşlığını tercih etmişti.⁵⁶

Diğer taraftan Osmanlı Hükümeti gayrimüslim din adamları, Rus ve Yunan konsoloslarının çalışmaları sonucu Rusya'ya yaşanan göçleri önlemek için birtakım tedbirler almaya çalıştı. Öncelikle hükümet mutasarrıflara yazı yazarak göçün altında yatan sebeplerin araştırılmasını ve yapılması gerekenler konusunda tavsiyelerini bildirmelerini istedi. Yerel yöneticilerin bu talebe verdiği cevap, madenlerin eskisi gibi işletilmesi durumunda göçün tamamen önünün alınacağı ve hatta hicret edenlerin vatanlarına geri döneceği yönündeydi. Ayrıca yöneticiler öncelikle maden işlerindeki söz konusu sıkıntıların ortadan kaldırılmasını ve hak sahiplerinin alacaklarının tahsil edilmesini tavsiye ediyorlardı.⁵⁷

Bunun üzerine hükümet, muhtarların göç etme düşüncesinde olan halka

⁵² BOA, A. MKT. MHM, No: 428/9.

⁵³ Kemal Saylan, *Gümüşhane-İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 159.

⁵⁴ TVS 1903, s. 939.

⁵⁵ BOA, A. MKT. MHM, No: 410/43.

⁵⁶ Saylan, *a.g.e.*, s. 159.

⁵⁷ BOA, HR. TO, No: 255/46; BOA, BEO. AYN. TZ. D, No: 933, s. 134.

nasihatlerde bulunarak bunları göç etme düşüncesinden vazgeçmeleri için çalışma yapmalarını istedi. Bütün nasihatlerine rağmen bu insanları göç etme düşüncesinden vazgeçirememeleri halinde “yine de içlerinden bazıları aldanarak hicrete teşebbüs ederlerse” durumu hükümete haber vermelerini istiyordu. Örneğin, Muhlis Esad Efendi, Torul Kazası’na bağlı Yağlıdere ve Santa köylerinde bulunan ve hicret etmek düşüncesinde olan bazı ailelere hicretten vazgeçmeleri için tavsiyelerde bulunmuş ancak bu aileler hicret etmek düşüncesinden yine de vazgeçmemişlerdi. Bunun üzerine Esad Efendi, 30 Eylül 1869 tarihinde Dâhiliye Nezareti’ne yazı yazarak durumu bildirdi. Esad Efendi’nin talebini değerlendiren Dâhiliye Nezareti bu kişilere nasihatte bulunmak için Dimitraki Efendi’yi bölgeye gönderdi. Dimitraki Efendi, bölgede gerekli incelemelerde bulunarak bölgeye uygun gerekli tedbirlerin uygulanması gerektiğini düşünüyordu. Bir taraftan da Santa, Krom ve Yağlıdere köylerine uğrayarak hicrete karar veren aileleri araştırdı. Bu ailelerle görüşmeler yaparak göç sebepleriyle ilgili raporlar tuttu. Dimitraki Efendi’ye göre göçlerin sebepleri bölgenin taşlık olmasından dolayı ahalinin zor durumda kalması ve eskiden hicret edenlerin askerlik bedellerinin dahi kendilerinden alınmasıydı. Ayrıca Dimitraki Efendi, İstanbul’dan gelerek Trabzon üzerinden Erzurum istikametine sevk edilmekte olan topların çekilmesinden dolayı bölge insanının zor durumda kalmasının da göçlerin diğer bir sebebini oluşturduğunu Dâhiliye Nezareti’ne bildirdi.

Dâhiliye Nezareti bu rapor üzerine çalışma başlattı. Trabzon Valiliği’nden cevap istedi. Trabzon Valisi verdiği cevapta, topların çekilmesinde kimsenin asla zorlanmadığını, yalnız bu köydeki insanların vatani korumak için birkaç defa Erzurum’a sevk edilen top ve kızakların sevki konusunda yardım etmek isteyenlerin yardımlarına başvurulduğunu belirtiyordu. Yazıda topların el ile geçirileceği ve amele gereken yerlerde Trabzon ve Gümüşhane ahalisinden istekli olanlardan yardım alındığı, hayvan ile geçirilmesi mümkün olan yerlerde ise öküz ve amelenin ücretle temin edildiği ifade ediliyordu. Ayrıca eğer böyle birkaç köy ahali önceden kendi rızalarıyla gelip top çekmeye yardım ettikten sonra bundan rahatsız olduklarını söylüyorlarsa bundan sonra top ve kızakların el ile sevk olunacağı yerlerde bunların gösterecekleri hizmetlerin kabul edilmeyeceğini söylüyordu.

Bölgede yaşayan halkın büyük çoğunluğunun, belki de tamamının, vilayet ve memleket dâhilinde taşçı olarak çalıştıklarını söyleyen vali, bu nedenle bu kişilerin % 90’ının gerçekten göç etmek düşüncesinde olmadıklarını ara sıra “göç edeceğiz” demeyi kendilerine adet haline getirdiklerini ifade ediyordu. Bu kişilerin % 10’unun da önceden Rusya’ya giden hemşerileri tarafından ikide bir de aldıkları teşvik mektuplarından dolayı gafil olduklarını belirtiyordu.⁵⁸

Bu yazı üzerine Dâhiliye Nezareti, Dimitraki Efendi’yi tekrar bölgeye

⁵⁸ BOA, İ. DH, No: 601/41878.

göndererek çalışmalarına başladı. Dimitraki Efendi hicret etmek düşüncesinde olan kişilere nasihatlerde bulundu. Dimitraki Efendi'den sonra bazı mülki düzenlemeler için alt kademede bulunan çok sayıda memur da Gümüşhane'ye gönderildi. Mâliye Nezareti'nden ve Trabzon Valiliği'nden defalarca yazılar yazılarak bu kişilerin mal varlıklarının tespit edilmesi istendi. Bu talebi yerine getirmeyen memur ve muhasebeciler görevden alındı. Muhasebeciler başkanlığında araştırmalar yapmak için kaza ve köylerde birer komisyon oluşturuldu. Bu komisyonların çalışmaları sonucu Gümüşhane Sancağı'nda emlak ve nüfus sayımları yapıldı. Santa, Krom ve Yağlıdere köylerinden göç edenlerden askerlik bedeli alınmamasına karar verildi. Ayrıca bakaya durumu şüpheli olanların askerlik bedellerini ödemeleri için zorlanmaması istendi.⁵⁹

Diğer taraftan bölgede doğal afetlerden dolayı zarar gören ve geçim sıkıntısı çeken halka yardım edilerek bölgede ikamet etmeleri sağlanmaya çalışıldı. Örneğin 1869 senesi baharında Torul'un mahallelerinden dere kenarında vaktiyle toprak üzerine kurulmuş olan 14 haneden oluşan Livare Mahallesi'ndeki evlerin meydana gelen seller sonucu yıkılması üzerine burada yaşayan halk başka yerlere göç etmişti. Hükümet ise bu insanların tekrar geri gelebilmeleri için her bir haneye 500 kuruş yardım yaparak toplam 6.000 kuruş ödedi. Çok muhtaç olanlara ise mal sandığından karşılanmak kaydıyla 12'şer lira daha yardım yapıldı.⁶⁰

Hükümet, diğer taraftan da Rusya ile anlaşma yaparak bu göçlerin önünü almaya çalıştı. Rusya vatandaşlığına geçmiş olanların tabiyetlerinin düzenlenmesi meselesi hakkında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 10 maddelik bir kararname imzalandı. Kararnameyle birlikte Rusya Konsolosluğu'ndan bir memurun da bulunduğu bir komisyon oluşturuldu.⁶¹ Bir göçmenin Rus vatandaşlığına geçebilmesi için Rusya'da aralıksız belli bir süre ikamet etme zorunluluğu getirildi. Nitekim 1874 tarihinde Gümüşhane ahalisinden Hacı Dimitri Yani, ailesiyle birlikte Rusya vatandaşlığına geçmek için Hariciye Nezareti'ne başvurduğunda kendisine Rus Kanun Kitabı'nın 9. cildinin 1011. ve 1012. maddeleri uyarınca Rusya toprağında aralıksız 5 sene ikamet etmedikçe Rusya vatandaşlığına geçemeyecekleri bildirildi.⁶²

Ancak alınan bütün bu tedbirlere rağmen Osmanlı Devleti, bölgeden Rusya'ya yapılan bu göçleri engelleyemedi.⁶³

Sonuç

Gümüşhane Sancağı'nda yaşayan gayrimüslimler Osmanlı Devleti'nin klasik döneminden itibaren daimi bir göç hareketinin içinde bulunmuşlar ve bu göç süreci 19. yüzyılda artarak devam etmiştir. Bu dönemdeki gayrimüslim

⁵⁹ BOA, İ. DH, No: 601/41878.

⁶⁰ Saylan, *a.g.e.*, s. 161.

⁶¹ BOA, A. MKT. MHM, No: 410/43.

⁶² BOA, HR. TO, No: 92/109.

⁶³ Cuinet, *a.g.e.*, s. 121.

göçlerinin birçok nedeni olmakla birlikte en önemli nedeni ekonomiktir. Bölgedeki maden ocakların ekonomik değerini yitirmesiyle madenlerde çalışan gayrimüslim işçiler geçimlerini temin edebilmek amacıyla ülke dâhilinde ve haricindeki farklı maden bölgelerine göç etmişlerdir. Doğal afetler ve Rusya'nın Kafkaslardan sürgün ettiği Müslümanlardan boşalan yerlere Hıristiyan nüfus yerleştirme ve Kafkaslarda Osmanlı Devleti'ne karşı bir tampon bölge oluşturma politikası da bölgedeki gayrimüslim göçlerini tetikleyen etkenler arasında yer almıştır.

19. yüzyılda boyunca yaşanan göçler sancak dahiline, çevre vilayetlere, ülke dahilindeki farklı bölgelere ve yurt dışına olmak üzere 4 farklı yönde gerçekleşmiştir. Hangi yöne gerçekleşirse gerçekleşsin bu göçlere karşı Osmanlı Devleti'nin tavrı, vatandaşlarının yaşadıkları toprakları terk etmemeleri için gerekli tedbirleri alma yönünde olmuştur. Ülke dahilinde başka bir bölgeye göçmeleri halinde ise göçmenlerin gittikleri yerlerde rahat etmeleri sağlamak için çaba sarf etmiştir. Yurt dışına yapılan göçlerde ise diplomatik girişimlerde bulunularak göçlerin önü alınmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak klasik döneminden itibaren bölgedeki gayrimüslimlerin içinde buldukları göç hareketi, I. Dünya Savaşı döneminde yaşanan göç, mübadele ve belki de tehcirin bir anda gelen bir siyasi ve askeri hatadan ziyade, kökeni yüzyıllar öncesine giden, 19. yüzyılda artarak devam eden bir göç sürecinin nihai noktasıdır.

KAYNAKLAR

a-Arşiv Belgeleri

Türkiye

BOA, A. MKT. MHM, No: 385/83, 410/43, 428/9.

BOA, A. MKT. NZD, No: 361/89.

BOA, A. MKT. UM, No: 6/94.

BOA, BEO, No: 3/171.

BOA, DH. MKT, No: 1683/72.

BOA, DH. ŞFR, No: 96/99.

BOA, HR. SYS, No: 2418/49.

BOA, HR. TO, No: 92/109, 255/46.

BOA, İ. DH, No: 601/41878.

BOA, MV, No: 179/20.

BOA, Y. PRK, No: 9/21.

BOA, Y. PRK. DH, No: 1/44.

BOA, NFS. D, No: 01123.

BOA, BEO. AYN. TZ. D, No: 933.

İngiltere

Diplomatic and Consular Reports Turkey, Report on the Trade of the Vilayets of Trebizond and Sivas (DCRT) No: 1346.

b-Kitap ve Makaleler

AKKAYAN, Taylan, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979.

BEYDİLLİ, Kemal, “1828-29 Osmanlı Rus Savaşı’nda Doğu Anadolu’dan Rusya’ya Göçürülen Ermeniler”, *Belgeler*, C. XIII, S. 17, Ankara 1988, s. 365-469.

BİCE, Hayati, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.

BRYER, Anthony, “The Crypto-Christians of the Pontos and Consul William Gifford Palgrave of Trebizond”, *Peoples and Settlement in Anatolia and the Caucasus: 800-1900*, Variorum Reprints, London 1988, s. 26-27.

CUINET, Vital, *La Turquie d’Asie: Géographie Administrative, Statistique, Descriptive Et Raisonnée de Chaque Province De L’Asie Mineure*, Vol. I, Paris 1893.

EKİNCİ, İlhan, “19. Yüzyılda Ordu Kazasında Ermeni Nüfusu ve Göçler”, *Yeni Türkiye*, S. 60, Eylül-Aralık 2014, s. 1-22.

ERKAN, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878–1908)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 1996.

İPEK, Nedim, *Göçler/İmparatorluktan Ulus Devlete*, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

İPEK, Nedim, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

MCCHARTY, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998.

NAKRACAS, Georgios, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, Çev. İbrahim Onsunoglu, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.

ÖZTÜRK, Özhan, *Antikçağ’dan Günümüze Karadeniz’in Etnik ve Siyasi Tarihi Pontus*, Genesis Kitap Yayınları, Ankara 2011.

SAYLAN, Kemal, *Gümüşhane-İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)*, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

ŞEMSETTİN SAMİ, *Kamûs-ül A’lâm*, Tıpkıbasım, C: V, Kaşgar Yayınları, Ankara 1996.

Trabzon Vilayet Salnameleri (TVS) Tarih: 1903.

YILMAZ, Özgür, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Libra Yayınları, İstanbul 2014.